

Marek Stachowski
Uniwersytet Jagielloński, Kraków
stachowski.marek@gmail.com

POLSKIE KARAWANA I KARAWAN NA TLE INNYCH JĘZYKÓW SŁOWIAŃSKICH I NIEKTÓRYCH ZACHODNIOEUROPEJSKICH¹

Słowa kluczowe: etymologia, eurolingwistyka, języki słowiańskie, język perski, język turecki, zapożyczenia, kontakt językowy

Keywords: etymology, Eurolinguistics, Slavonic, Persian, Turkish, loanwords, language contact

1. Wprowadzenie

Nie ulega wątpliwości, że słowiańsko-orientalne stosunki leksykalne badane są od dawna, mogą się poszczycić niejednym wartościowym opracowaniem i niełatwo jest dziś znaleźć wyrazy słowiańskie, o których mniej czy bardziej realnym rodowodzie orientalnym nikt jeszcze nie pisał. Ale również nie ulega wątpliwości, że informacje etymologiczne, jakie spotykamy w dotychczasowych kompendiach, są z orientalistycznego punktu widzenia często niepewne czy w inny sposób ułomne. Dochodzi się stąd do wniosku, że po okresie zbierania materiału i kompilowania pierwszych opracowań z wyjaśnieniami etymologicznymi nadszedł teraz czas przejścia do następnego etapu badań, a mianowicie do weryfikacji dotychczasowych opinii i stopniowego dopracowywania szczegółów już opublikowanych etymologii (zob. niżej [18]). Z tą myślą został też napisany niniejszy artykuł.

---

¹ Fragmenty niniejszego studium były przedstawione w formie referatu na „Symposium Etymologicum” w Krakowie, 25–27 V 2016 r.

2. Pol. *karawana*

Wyraz pol. *karawana* jest dziś powszechnie uważany za proste zapożyczenie z języka perskiego. Bezdyskusyjność takiego stwierdzenia opiera się głównie na tym, że jego desygnat jest na wskroś orientalny.

O wyrazie *karawana* możemy przeczytać w niewątpliwie opiniotwórczym w Polsce słowniku Franciszka Sławskiego następującą informację:

U nas ze wschodu: z pers. *kārwan* ‘grupa podróżnych, karawana wielbłądów’ [...] poprzez pierwszych naszych podróżników na wschód (SESł 1958–65: 69).

Jakich konkretnie podróżników i jaki okres w historii Sławski miał tu na myśli, nie wiadomo, ponieważ nie dał odsyłaczy do żadnych prac historycznych i nie wymienił nazwiska ani jednego takiego podróżnika. Nie wiemy ponadto, dlaczego podany przezeń etymon perski ma dwie sylaby, a jego polski refleks – będący wszak w tym ujęciu zapożyczeniem bezpośrednim – cztery². I wreszcie nie wiemy też, dlaczego wyraz ten w języku polskim przeniesiony został do femininów (pol. *-a*), choć nie tylko teoretycznie mógłby pozostać, ale i realnie był dawniej poświadczony w (przytoczonej również przez Sławskiego) formie męskiej *karawan* (zob. niżej).

W porównawczym materiale słowiańskim zacytowanym w SESł przemieszane zostały dwie grupy wyrazów: z jednej strony wyrazy dwu- i ponaddwusylabowe, z drugiej zaś strony wyrazy z *-a* i bez *-a*. Jeśli dane te uzupełnimy o kilka dodatkowych form słowiańskich, otrzymamy zestaw postaci, które można podzielić na cztery grupy:

- [1] bułg. *kervan*;
- [2] sch.³ *karvan* ~ dial. *korvanj* (SESł: 69)⁴ ~ bułg. dial. *karvan* (Georgiev 1979 s.v. *кєрвѧн*);
- [3] serb. bośn. ros. ukr.⁵ brus. *karavan*;
- [4] chorw. słń. słc. cz. pol. *karavana*⁶.

2 Stosunek refleksu do źródła bezpośredniego jest dla nas – zgodnie z metodologią współczesnej etymologii – kwestią podstawową, a jego ustalenie zadaniem bezdyskusyjnie pierwszorzędym.

3 Oznaczenie języka „sch.” (= „serbochorwacki”) powtarzam tu za Sławskim.

4 Brzmienie *korvanj* nasuwać może myśl o ewentualnym pośrednictwie węgierskim, ale postaci węgierskiej typu **karvány* nie znalazłem w słownikach węgierskich, gdzie powtarza się tylko forma *karaván*.

5 W języku ukraińskim są wręcz trzy wyrazy *karavan*, a mianowicie: *karavan* 1 ‘karawana’, *karavan* 2 ‘karawan pogrzebowy’, *karavan* 3 ‘gorzelnia’. Ten ostatni wyraz jest, jak sądzę, z powodu rozbieżności fonetycznych nie tyle prostym refleksem tur. *k’arhāne* ‘1. arch. warsztat; 2. wsp. dom publiczny’ (Mel’nyčuk 1985: 382b), co raczej kontaminacją ukr. **karhan(a)* (< tur. *k’arhāne*) z jakimś innym wyrazem.

6 Nawet to proste zestawienie tutaj jest pełniejsze i bardziej informatywne niż to, co oferuje Jacques Rollet (1996). Praca jego, sądząc z tytułu, mogłaby być prawdziwym syntetyzującym skarbem dla

Zanim przedstawię wnioski płynące z tego podziału, mającego, jak widać, strukturę raczej arealno-fonetyczną niż slawistyczno-genetyczną, skorygować wypadnie jeszcze etymon perski *كاروان*, który w całej swej okazałości brzmiał, jak się wydaje, nie tyle *kār wān* (Steingass 1892: 1003b), co raczej *kār(a)vān* (o trój sylabowości zob. następny akapit), przy czym transkrypcja ta dziś oznacza wymowę *kār(ä)vān* (Rubinčik 1985: 293a), a nie *kārūān*. Widoczne tu różnice prawdopodobnie tylko częściowo dotyczą fonetyki, a częściowo trudności z interpretacją konwencji graficznych dawnych zapisów.

Kwestią zasadniczą jest tu ilość sylab etymonu perskiego. We współczesnych źródłach europejskich zwykle podaje się za Josephem Steingassem (1892) postać dwusylabową *kār wān*. Świadectwo Ju.A. Rubinčika (1985: 293a: «кар(э)ван») jest albo nieznane, albo ignorowane jako zapis współczesnej wymowy perskiej. Słownik Klugego (Seebold 2011: 474b) stwierdza kategorycznie (choć co do przyczyn jest już mniej zdecydowany): „Die zusätzlichen Vokale wurden der persischen Form im romanischen Sprachraum wohl aus euphonischen Gründen hinzugefügt”. Ale takie postawienie sprawy nie wyjaśnia pochodzenia trój sylabowych postaci tureckich (zob. [5], [7]). Ponieważ w językach turkijskich dość powszechna jest tendencja do skracania wyrazów trój sylabowych poprzez elizję sylaby środkowej⁷, trudno sobie wyobrazić rozwinięcie dwusylabowego etymonu perskiego, którego budowa nie przeczy przy tym zasadom fonotaktyki turkijskiej, do trzech sylab w jakimkolwiek języku turkijskim, jak to by się musiało stać w wypadku *k'arüvan* ~ *k'aruban* w [5] czy *karavan* w [7]. Ponadto wyraz perski pochodzi od sanskryckiego *karabha* ‘wielbłąd’⁸, tak że sekwencja głoskowa *-raC-*, a nie **-rC-* (z *C = b* albo *v* w zależności od języka) istniała już w etymonie. W tej sytuacji można uznać za pewnik, że postać dłuższa **kārāuān* była pierwotna, a forma *kārūān* jest jej wtórnym skróceniem.

---

językoznawstwa arealnego, tym bardziej że zawiera „Classement alphabétique des turcismes à partir du turc”, a więc indeks bardzo wygodny w użyciu. Niestety jest on wielce niepełny. Dla tur. *kervan* ‘karawana’ podaje Rollet (1996: 139) tylko dwa refleksy: sch. *karavan* i bułg. *kervan*. W pierwszym momencie można sądzić, że autor wykluczył tu rum. *caravană* i gr. *καραβάκι* ze względu na dodatkową samogłoskę w wygłosie, której nie umiał wyjaśnić w świetle tureckiego etymonu *kervan*, ale dlaczego w takim razie pominął też węg. *karaván*, które niczym się w budowie nie różni od postaci serbskiej? Trudno polegać na tak sporządzonym indeksie.

- 7 Przykład dla samogłosek wysokich: osm.-tur. *ajyr-* ‘oddzielać’ + *-yl-* (suf. pass.) > **ajryrl-* > *ajryl-* ‘być oddzielanym, oddzielać się’. Przykład dla samogłosek niskich: tur. *orada* ‘tam’ > *orda* id. (dziś w użyciu są obie wymowy).
- 8 Ciekawostką jest to, że wyraz *karabha* oznacza w sanskrycie także ‘młody wielbłąd’ oraz ‘młody słoń’, a ponieważ jest on derywatem od *kara* ‘1. ręka; 2. trąba’, to kolejność powstawania znaczeń była zapewne następująca: ‘młody słoń’ → ‘młody wielbłąd’ → ‘wielbłąd’. Notabene: pokusa przetłumaczenia ‘młodego słońca’ jako ‘trąbalskiego’ jest niewątpliwa, ale byłby to wyłącznie europejski punkt widzenia. Dla osób bowiem, które mogły codziennie obserwować, jak słoń trąbą podnosi z ziemi pożywienie i podaje je sobie do pyska, trąba była funkcjonalnie ręką słońca, czyli słoń był w ich oczach zwierzęciem o czterech nogach i jednej ręce. Wyraz *kara* znaczy więc ‘ręka’, a określenie ‘trąba’ to nie znaczenie tego wyrazu, tylko jeden z naszych sposobów przetłumaczenia go. Z punktu widzenia sanskrytu ‘młody słoń’ to w takim razie raczej ‘rękalski’ niż ‘trąbalski’.

Litery <w> i <v> odzwierciedlają dziś różne systemy transkrypcyjne, gdyż obie one oznaczać mogą spirant *v*. Nie wiadomo, na ile wcześniejsza perska wymowa [ɯ] dotyczy naszego wyrazu, który w Europie pojawia się w XIII w. w zapisach interpretowanych przez -*v*- (zob. [8], [9]), a jednocześnie wiemy, że XVII-wieczny perski przekład Koranu alfabetem łańcińskim używa litery <v> w nagłosie, natomiast nadal <u> w śródgłosie (Pisowicz 1985: 120)⁹. Jako że spirantyzacja *u* > *v* zaczęła się w perskim przypuszczalnie po XIII w., ale proces ten nie znalazł odzwierciedlenia w piśmie arabskim, gdzie nadal stosowano tę samą literę *vav* (ج), a w piśmie łańcińskim rozróżnienie wartości fonetycznych liter <v> i <u> też nie było konsekwentne i zwłaszcza <u> mogło obok *u* oznaczać także zarówno *v*, jak i *u*, trudno jest dziś ze stuprocentową pewnością rozstrzygnąć, czy perski etymon wyrazu europejskiego miał w XIII w. w śródgłosie na pewno wymowę spirantyczną. Jeśli zaś przekąźnikiem wyrazu perskiego do Europy był język turecki, to mógł on mieć tylko spirant *v* i wówczas sprawa odczytania -*v*- w postaciach romańskich [8], [9] rozwiązuje się automatycznie na korzyść pośrednictwa osmańskiego.

Z kolei obie zmiany samogłoskowe (*ā* > *ā̃*; *a* > *ä*)¹⁰ przebiegały w języku perskim powoli. Początki ich poświadczone są w XIV-wiecznym zabytku *Codex Comanicus*¹¹ (Pisowicz 1985: 75), ale wahania *a* ~ *ä* znajdujemy jeszcze w XIX w. (ibid.: 84), przy czym zmiana *a* > *ä*, jak się zdaje, zaczęła się wcześniej niż *ā* > *ā̃*. Tym niemniej generalnie <a> i <ā> są wymawiane jako *ä* i *ā̃* mniej więcej od XVII w. (ibid.: 89). W tym kontekście dziwi fakt, że polskie refleksy wyjściowego perskiego **kār(ā)wān* ~ **kār(ä)wān* nigdy nie miały postaci typu **kor(e)won*. Jest to, jak widać, następna wskazówka, że bezpośrednim etymonem wyrazu polskiego nie była raczej forma perska.

9 W piśmiennictwie angielskim najstarsze zapisy tego wyrazu pojawiają się w złożeniu będącym refleksem orientального *kervansarayi* ~ *karavanseray*; i choć zapisy te wyglądają na silnie zniekształcone: <cauarsara> oraz <cauarzaras> (oba 1599), to zdają się one jednak wskazywać na wymowę z [ɯ]. Z drugiej jednak strony już w 1612 r. pojawia się (również angielski) zapis <karabassaries>, który wyklucza lekcję z [ɯ] (o tych i innych zapisach angielskich zob. Urban 2015: 76). Rozwiązaniem dla wszystkich tych zapisów jest, jak sądzę, przyjęcie za wyjściową wymowy tureckiej z bilabialnym [β], por. postaci osmańskie przytoczone w [5], [6] a także włoski zapis z 1533 r.: <chiarvasara> = *k'arvasara* 'karawanseraj' (Rocchi 2007: 141).

10 W rzeczywistości stopień palatalizacji pierwotnego *a* jest tu mniejszy niż na przykład w niemieckim, toteż dopuszczalna byłaby również notacja <ä> w miejsce <ā̃>.

11 Posługuję się tu świadomie formą *Comanicus*, nie *Cumanicus*, choć ta ostatnia jest dziś bardziej rozpowszechniona. W samym zabytku bowiem mówi się o narodzie *Comani* i jest rzeczą osobliwą, że pierwszy wydawca tego zabytku w Europie, Węgier, zresztą sam pochodzenia komańskiego, jak wskazuje jego nazwisko, mianowicie Géza Kuun (stara pisownia zachowana w nazwisku, dziś: *kún* 'Komanin') użył w swej edycji (*Codex Cumanicus Bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum*, Budapeszt 1880) rzadszej i wtórnej postaci fonetycznej z -*u*-, a to przypuszczalnie dlatego, że była ona bliższa wymowie węgierskiej. Poprzez to wydanie postać *Cumanicus* rozpowszechniła się i nawet fakt, że w innych wydaniach i u innych turkologicznych autorów używa się częstokroć właśnie poprawnych form z -*o*-, sytuacji tej nie zdołał zmienić. Bliżej na ten temat zob. Drimba 2000: 11 i n.

Tureckim odpowiednikiem etymonu perskiego powinna być – zgodnie z zasadami adaptacji – forma **k'ar(e)van*, z ewentualnymi dalszymi wyrównaniami harmonicznymi samogłosek przy zachowaniu palatalnego **k'* (zob. [5], [6]) albo z welaryzacją **k'* > **k-* (zob. [7]). Poświadczony są następujące warianty:

- [5] osm. **k'arevan* > *k'eravan* (Rocchi 2010: 97) ~ *k'ariüvan* (Pomorska 2013: 140) ~ *k'aruban* (ibid.);
- [6] osm. **k'arevan* > *k'arvan* (Budagov 1871: 108b; Rocchi 2011: 203) ~ *k'arban* (Pomorska 2013: 140) > wsp. tur. *«kervan»* = *k'ervan* (por. tat. lit. *k'ärvan*);
- [7] osm. **k'arevan* > **karavan* > *karvan* (Budagov 1871: 110; Rocchi 2011: 203) = azerb. *karvan*; por. tat. dial. *karavan* (Radloff 1899: 165).

Gdyby wyraz polski pochodził bezpośrednio z perskiego, powinien by był brzmieć **kar(e)wan* ~ **kar(a)wan* ~ **kor(e)won*. Gdyby natomiast był zapożyczony przez medium osmańskie, oczekiwałoby się postaci typu **kar(a)wan* ~ **kar(y)wan* ~ **kiar(e)wan* ~ **kiar(y)wan* ~ **kiar(y)ban* ~ **kierwan*. Spośród tych form tylko *karawan*, to jest postać dająca się wyprowadzić i z języka perskiego, i z osmańskiego, jest realnie poświadczona w starszych, bo XVI-wiecznych źródłach polskich (S. Stachowski 2014: 306), ale nie ma ona *-a* i nie sugeruje swoją budową, dlaczego owo *-a* miałyby być na gruncie polskim dodane. Tym samym przemiana masculinum *karawan* (XVI w.) w femininum *karawana* (XVII w.) staje się szczególnie tajemnicza.

Ponadto: żadna postać perska czy turecka sama z siebie nie objaśnia ani wszystkich grup wyrazów słowiańskich [1]–[4], ani pojawienia się *-a* w grupie [4].

Spróbujmy mimo wszystko skorelować teraz choćby częściowo dane słowiańskie z orientalnymi.

Najłatwiejsza jest w tym względzie grupa [1]. Bułg. *kervan* jest niewątpliwie bezpośrednim refleksem najmłodszej wśród tureckich postaci fonetycznych tego wyrazu, to znaczy tur. *«kervan»* = *k'ervan* [6].

Grupa [2] jest dwuczęściowa. Dane zaczerpnięte ze słownika Sławskiego chciałbym zinterpretować następująco: sch. *karvan* kontynuuje osm. *karvan* (zob. [7]), podczas gdy *korvanj* jest wariantem wtórnym, wynikłym z labializacji samogłoski pod wpływem pobliskiego *-v-*, tzn. *-arv-* > *-orv-*.¹² Natomiast postać bułg. *karvan* wyprowadza V.I. Georgiev (1979) z tur. *k'arvan*, ale wobec danych z grupy [7] nie ma konieczności przyjmować wtórnej welaryzacji wymowy wyrazu tureckiego na gruncie bułgarskim, ponieważ w pełni możliwe jest również, że społeczeństwo bułgarskie słyszało wymowę welarną *karvan* już z ust niezbyt wykształconych Turków.

Grupa [3] obejmuje dwa pod względem geografii i kontaktów rozłączne areale, toteż niewykluczone, że być może słusznie będzie dla nich przyjąć też dwa odrębne

12 Co do labializacji por. postać włoską w [8].

źródła zapożyczenia: serb. bośn. *karavan* < osm. *karavan, natomiast ros. ukr. brus. *karavan* < tat. dial. *karavan* (w obu wypadkach zob. [7])¹³. Kłopotliwa jest jednak ta okoliczność, iż postać *karavan* odnotowana jest w tatarskim tylko jako dialektałna, i to w XIX-wiecznym słowniku, toteż liczyć trzeba się z tym, że postać ta jest słowiańskim *Rückwanderer*em do jakiegoś dialektu tatarskiego, bowiem podstawową formą tatarską jest *k'ärvan* [6]. Ponieważ przejście postaci na przykład serbskiej do wszystkich trzech języków wschodniosłowiańskich jest nierealne, upatrywałbym we wschodniosłowiańskim *karavan* raczej refleksu etymonu perskiego albo pośrednictwa jakiegoś języka Azji Centralnej. Ten aspekt pozostaje jeszcze do zbadania.

Grupa [4] wydaje się najtrudniejsza do wytłumaczenia. Rzeczą jednak uderzającą jest, że wszystkie języki w tej grupie (i żaden poza nią) mają *-a* i że równocześnie wszystkie one (i znów: ale żaden poza nią) wykazują silne historyczne związki religijno-kulturowe z Europą Zachodnią. Wolno w tej sytuacji przypuszczać, że te dwie okoliczności są z sobą w jakiś sposób powiązane.

Zanim podejmiemy próbę wyjaśnienia tego powiązania, zwrócić należy uwagę na pewien aspekt metodologiczny. Połączenie elementu fonetycznego z kulturowym i włączenie na tej podstawie języków zachodnioeuropejskich do dyskusji, która dotąd toczyła się pomiędzy światem orientalnym a słowiańskim, pokazuje, że spojrzenie eurolingwistyczne, skupione na ustalaniu i wyjaśnianiu areałów obejmujących pewne cechy wspólne języków Europy, może być nie tylko samo w sobie cenne jako nowy element poznania, ale także przydatne jako istotne kryterium etymologii, również orientalno-słowiańskiej.

Dla dalszego rozumowania dogodnie będzie przytoczyć dane romańskie:

- [8] wł. *carovana* [!] (< *caravana* [XIII w., Genua, zob. Battisti, Alessio 1968: 777])¹⁴, hiszp. *caravan*;
 [9] fr. (XIII w.) *car(e)vane* ~ (wsp.) *caravane* (Dauzat 1938: 141).

Najdogodniejszymi dla przejścia wyrazu orientalnego wydają się języki włoski i francuski. Ponieważ pochodzenie *-a* w wariantcie włoskim jest trudne do wytłumaczenia (wygłos wyrazów włoskich toleruje pojedyncze sonoranty), za postać wyjściową lepiej jest przyjąć fr. *car(e)vane*, które poświadczono jest bardzo wcześnie i współgra z rekonstruowanym osm. **k'ar(e)van*. Dodane w tej interpretacji na grun-

13 Dla języka rosyjskiego słownik E.N. Šipovej (1976: 163 i n.) jak w wielu innych wypadkach, tak i w tym przytacza bezładnie cudze opinie, niczego nie porządkując i nie rozwiązując. Wyraz perski podaje Šipova za różnymi źródłami, raz jako *kar(e)vān*, raz (cyrylicą) *караван*, a raz *karvān*, a wyrazy turkijskie, z których któryś też mógłby być źródłem wyrazu rosyjskiego, wymienione są w chaotycznej kolejności: kazach. *керуен*, tat. *керібан* ~ *кәрван*, krymskotat. *кәрван* [!], kirg. *кербен*, uzb. *карвон* – który z nich miałby być etymonem ros. *karavan*, nie jest powiedziane. Chyba żaden czytelnik nie zdoła się w tym hasle zorientować.

14 Co do *-rav-* > *-rov-* por. wyżej *korvanj* w grupie [2].

cie francuskim wygłosowe *-e* miało za zadanie przypuszczalnie zapewnić nienosową wymowę grupy *-an*. O wierności wymowie źródła bezpośredniego będzie jeszcze mowa także w kontekście danych angielskich.

Wprawdzie droga przeniknięcia naszego wyrazu do języka francuskiego oraz powód zmiany zredukowanej samogłoski śródgłosowej *-ə- > -a-* nadal nie są całkiem jasne, tym niemniej dla terenów Europy można już przyjąć dość wiarygodny scenariusz:

Formą wyjściową jest fr. *caravane* z jego *-e*, które sprawiło – choć nie temu celowi miało właściwie służyć – że wyraz ten postrzegany był i we francuskim, i w językach ościennych jako femininum. Z tego powodu powstały postacie z *-a* we włoskim i hiszpańskim oraz z *-e* w niemieckim. Wyraz pol. *karawana* mógł być, jak się wydaje, w równym stopniu zapożyczony bezpośrednio z francuskiego, co poprzez pośrednictwo włoskie albo niemieckie. Jednak nawet pośrednictwo innego języka europejskiego nie dezaktualizuje *de facto* twierdzenia, że „[m]ot devenu européen, sous la forme fr.” (Bloch, Wartburg 1989: 108b), gdyż to, co w nim najbardziej się rzuca w oczy, mianowicie długość czterech sylab, rzeczywiście wywodzi się z francuskiej formy graficznej.

Trzy rzeczy w każdym razie wydają się pewne (ale zob. też poniżej [17], [18]):

- [10] Pol. *karawana* nie zostało zapożyczone z języka perskiego przez polskich podróżników.
- [11] Wszystkie wyrazy słowiańskie w grupie [4] słuszniej jest uważać za europeizmy niż za orientalizmy¹⁵.
- [12] Refleksy słowiańskie tworzą kilka grup i jest rzeczą niemożliwą wyprowadzić je wszystkie z jednego etymonu.

3. Pol. *karawan*

Wśród śladów owego pers. *kār(a)vān* ‘karawana’ znajdujemy też ang. *caravan* id., które – mimo że pozbawione *-e* – uważane jest przez anglistów za zapożyczenie

15 Starsze słowniki języków z grupy [4] nie reprezentowały, jak się wydaje, jednego ustalonego poglądu na pochodzenie wyrazu *karawana*, jednak – inaczej niż SESI (1958–65) – uznawały go za europeizm, por. np. „cz. < niem.-fr. [!] < pers.” (Holub/Kopečný 1952), „cz. < europ. (np. fr.) < pers.” (Machek 1968). Natomiast najnowsze słowniki z XXI w. wydają się dość jednomyślnie i wyprowadzają wyraz słowiański następująco: „ślń., słc., cz. < wł. < pers. (< sanskr.)” (Snoj 2003; Králik 2015; Rejzek 2015). Nie są mi znane kryteria, które zadecydowały o uznaniu tu formy włoskiej, a nie francuskiej albo niemieckiej za źródło bezpośrednie. Temat ewolucji poglądów na pochodzenie tego wyrazu godzien jest jeszcze bliższego opracowania w duchu bliskim takim studiom jak M. Stachowski 2000 czy Considine 2015.

z francuskiego¹⁶. Ważniejsza wydaje się jednak w naszym tu kontekście ewolucja semantyczna. Wyraz angielski znaczył bowiem od XVII w. ‘covered carriage or cart’ (Onions 1966: 144)¹⁷. A również pol. *karawan* swoje obecne znaczenie (‘powóz do przewożenia trumny’) uzyskało najwcześniej w połowie XVIII albo raczej na przełomie XVIII i XIX w.,¹⁸ podczas gdy w XVII w., kiedy się pojawiło w polszczyźnie, oznaczało ‘wóz ładowny z amunicją, żywnością itp.’, czego śladem jest współczesne dialektalne znaczenie ‘długi wóz ciężarowy’ (SESł: 68). Nie dziwi w tej sytuacji, że Sławski – choć przytoczył dwie możliwe etymologie niemieckie wyrazu pol. *karawan* – artykuł hasłowy zakończył stwierdzeniem, iż „[u]derzająco podobny formalnie i znaczeniowo do naszego wyrazu [*karawan* – M.S.] jest ang. *caravan* ‘kryty wóz podróżny, mieszkalny’, stosowany w XVII–XVIII w. do przewozu pasażerów [...]’ (wyprowadzany zwykle z per. *kārwān*, p. [= patrz – M.S.] *karawana*)”, ale myśli tej nie rozwinął i poprzestał na tym jednym zdaniu (ibid.).

Przyjrzyjmy się teraz jego etymologiom niemieckim:

- [13] < niem. *Karrenwagen* < *Karre* ‘taczka’ albo *Karren* ‘wózek’ + *Wagen* ‘wóz’;
 [14] < niem. *Karwagen < śrgniem. *kar* ‘żałoba, opłakiwanie’¹⁹ (por. wsp. niem. *Karfreitag* ‘Wielki Piątek’) + *Wagen* ‘wóz’.

Ze swej strony dodałbym na tym miejscu jeszcze jedną teoretyczną możliwość:

- [15] < niem. *Karrwagen < *Karre* ‘taczka’ + *Wagen* ‘wóz’ (jak: *Schule* → *Schulwagen* [für Zirkuskinder])²⁰.

16 Odrzucenie *-e* na gruncie angielskim było *de facto* spowodowane tą samą starannością, wyrażającą się dążnością do zachowania możliwie bez zmian wymowy wyjściowej, co dodanie *-e* na gruncie francuskim. Tam chodziło o wymowę nienosową, tu o niedyftongiczną. Zachowanie *-e* w angielskim sugerowałoby bowiem oku angielskiemu wymowę dyftongiczną [-veɪn], natomiast jego usunięcie gwarantowało wymowę monoftongiczną [-væn], wprawdzie nieidentyczną z francuską, ale na pewno bliższą jej, niż byłaby wymowa dyftongiczna.

17 O nietrywialnych zmianach semantycznych zob. niżej.

18 SESł (1958–65: 67 i n.) pisze wprawdzie: „*karawan* ‘powóz pogrzebowy do przewożenia trumny’ od pierwszej połowy XIX w.”, ale de Vincenz i Hentschel (s.v.) przytaczają też następujące zdanie z 1750 r.: „Karawan przez drogę całunem kirowym ma być nakryty [...] Na miejscu zaś w Lublinie ma być inszy woz na niskich y równych kołach”, z którego nie wynika jednoznacznie, że był to wtedy już wyspecjalizowany ‘powóz pogrzebowy’, raczej – ponieważ chodzi o daleką drogę poza samym cmentarzem – nadal ‘wóz transportowy’, tyle że pokryty czarną materią. Przypuszczać można, że był to etap pośredni pomiędzy zwykłym wozem towarowym a powozem pogrzebowym. Pozostałe także przytoczone przykłady pokazują, że wyraz *karawan* był co najmniej od trzeciej dekady XIX w. już powszechnie w użyciu jako ‘powóz pogrzebowy’. Stąd sam w swojej dacie skłania się do przełomu XVIII i XIX w.

19 O terminie Sławskiego „śrgniem.”, tj. „średnio-górno-niemiecki”, zob. niżej. Dla wyrazu *kar* opracowania niemieckie dają znaczenie ‘Sorge, Kummer’.

20 Już po zamknięciu tego artykułu zobaczyłem, że takąż postać śwniem. *karrwagen, jaką ja podałem w [15], rekonstruuje dla pol. *karawan* także Tomasz Czarnecki (2014: 214), który jednak nie

Wszystkie te trzy propozycje mają dwie istotne wady: zakładają poważne zniekształcenia fonetyczne i są nie całkiem jasne semantycznie. Jak chodzi o fonetykę, Sławski (ibid.) przywołuje: (a) stpol. *kara* < niem. *Karre* oraz (b) pol. *-wan* < niem. *-wagen*, widoczne w pol. *rydwan* < „srgniem. *reit-wagen*”²¹. Obie te zmiany są w sumie dopuszczalne, choć mniej realnie wygląda to, że wystąpiły one w jednym wyrazie naraz. Pod względem semantyki możliwość [14] należy odrzucić, ponieważ znaczenie ‘wóz pogrzebowy’ jest po polsku wtórne i późne. Kombinacja znaczeń w [13] i [15] również nie jest całkiem oczywista. Jeśli dodać do tego ten fakt, że w wypadku [14] i [15] musimy założyć istnienie wyrazów w niemieckim niepoświadczonych, a wyraz *Karrenwagen* w [13] jest niezwykle rzadki (dziś tylko na oznaczenie ‘orientalnego wózka dwukołowego, przypominającego wysoką taczkę ciągniętą przez człowieka lub osła między dwoma dyszlami’) i nieraz wręcz pisany w cudzysłowie, a przy tym odnosi się, jak widać, do wózka niewielkiego i tylko dwukołowego, to żadna z tych możliwości etymologicznych nie może uchodzić za realną.

Wprawdzie Andrzej de Vincenz i Gerd Hentschel (s.v.) pod etymologią typu [13] odwołują się do dawniejszego użycia tego wyrazu („nhd. *Karrenwagen* subst. m., ‘vierrädiger Wagen, dessen Pferde nicht neben [!, pro: *neben-*], sondern voreinander gespannt sind, wie bei einem Karren’”), ale rzecz wymaga komentarza:

Po pierwsze, etymologia ta istotnie różni się od wersji Sławskiego, gdyż zalicza etymon do języka nowo-wysoko-niemieckiego. Co do epoki w historii języka niemieckiego, dość powiedzieć, że okres średnio-wysoko-niemiecki kończy się w połowie XIV w., toteż zapożyczony do polszczyzny wyraz niemiecki rzeczywiście należy do przełomu epoki wczesno-nowo-niemieckiej i nowoniemieckiej (2. połowa XVII w.).

Po drugie, w żadnej definicji czy kontekście użycia wyrazu pol. *karawan* ‘wóz transportowy’ nie ma śladu tej cechy, która dla wyrazu niemieckiego przytoczonego

---

uwzględnia żadnych innych etymonów wymienionych przez Sławskiego w jego słowniku ani nie przeprowadza dyskusji z innymi etymologami.

21 Słowo komentarza: [α] Etymon niem. jest powszechnie w pracach germanistycznych klasyfikowany jako „hd.”, to znaczy „hochdeutsch” = „wysokoniemiecki”, a nie „górnoniemiecki”, tj. „oberdeutsch”; [β] Dlaczego w tym miejscu nie *rit-*, tj. w tradycyjnym zapisie germanistycznym: *rit-*, tylko nowo-wysoko-niemieckie *reit-*? Ze względu na nierównomierność chronologiczną przebiegu dyftongizacji nowo-wysoko-niemieckiej forma nwniem. *reit-* może być bardzo wczesna, nawet sprzed XIV w., podczas gdy pol. *rydwan* poświadczony jest po raz pierwszy w 1500 r., tym niemniej pol. *ry-*, nie **raj-* albo **rej-* wskazuje na swniem. *rit-*, a nie wczesno-nwniem. *reit-* w etymonie. Rzeczą osobliwą jest, że Czarnecki 2014 jako formę średnio-wysoko-niemiecką również podaje *reitwagen* na s. 255, ale wcześniej, bo na s. 78, daje *ritwagen*. I wreszcie geografia dialektalna w miejsce chronologii: gdyby etymon niemiecki pochodził nie z terenów wysoko-, ale z dolnoniemieckich, forma z długim monoftongiem mogłaby być bez kłopotów zapożyczona i w XVI w., gdyż dialekty dolnoniemieckie w ogóle nie przeprowadziły dyftongizacji, nazywanej stąd dyftongizacją nowo-wysoko-niemiecką. Jak widać, dokładne określenie etymonu polskiego wyrazu *rydwan* też wymaga jeszcze dopracowania.

przez de Vincenza i Hentschela jest najbardziej zasadnicza i powinna by się zapożyczać szczególnie rzucać w oczy: osobliwego sposobu wprzęgnięcia koni.

Sądzę, że w takim razie znacznie korzystniej będzie wyprowadzić pol. *karawan* '(XIX-) powóz do przewożenia trumny' < '(XVII-XVIII) wóz ładowny, transportowy' < ang. *caravan* '(XVII) covered carriage or cart' < '(XVI-) company travelling through the desert; fleet of ships' (Onions 1966: 144)²², a wyraz angielski z kolei poprzez pośrednictwo francuskie (a możliwe, że i osmańskie) ostatecznie < pers. *kār(a)vān*.

Przy takiej etymologii fonetyka etymonu angielskiego i jego refleksu polskiego są *de facto* identyczne, a ich semantyka bardzo bliska. Jedynie historia zapożyczeń angielskich w języku polskim budzi pewne wątpliwości. Wiemy bowiem, że w XVII i XVIII w. z języka angielskiego do polskiego zapożyczano tylko trzy grupy semantyczne: nazwy własne, np. *Brytania*, *Londyn*; nazwy realiów brytyjskich, np. *funt szterling*, *lord*; terminy marynistyczne, np. *jacht*, *slup* 'rodzaj jednomasztowego żaglowca' (Mańczak-Wohlfeld 2006: 18). Jeśli uda się – na przykład w oparciu o dane filologiczne czy pozajęzykoznawcze – wykazać, że pol. *karawan* rzeczywiście pochodzi, jak ja sądzę, z angielskiego, trzeba będzie rozstrzygnąć, czy wygodniej jest go włączyć do grupy realiów brytyjskich, czy też zmienić nazwę ostatniej z grup na „nazwy środków transportu”.

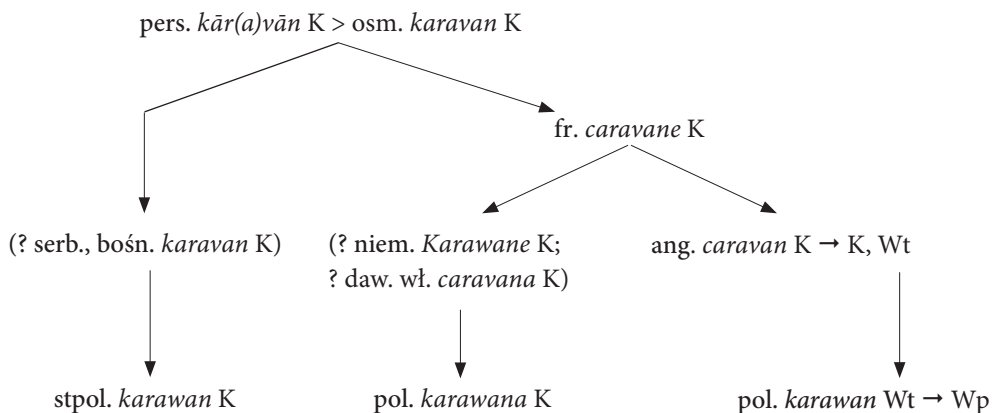
Można oczywiście powątpiewać, czy tak wczesne zapożyczenie z angielszczyzny wyrazu, który nie oznacza obiektu typowego głównie (czy wręcz wyłącznie) dla Wielkiej Brytanii, jest historycznie realne. Wobec mnogości zapożyczeń niemieckich w języku polskim wątpliwość taka na pewno jest w jakimś stopniu uzasadniona. Sytuacja jednak kształtuje się tak, że zapożyczenie niemieckie jest realne historycznie, ale niezgodne ani fonetycznie, ani semantycznie z wyrazem polskim, natomiast etymologia angielska wydaje się mniej możliwa ze względów historycznych, ale za to doskonale pasuje i fonetycznie, i semantycznie. Nie mając jednoznacznego, niepodważalnego kryterium, decyżę o tym, który z powyższych scenariuszy jest korzystniejszy etymologicznie i przypuszczalnie bliższy prawdzie, musi dziś każdy podjąć indywidualnie. Ja ze swej strony opowiadam się za etymologią angielską, którą proponowałem powyżej.

4. Podsumowanie

Związek między oboma wyrazami polskimi wymienionymi w tytule można więc przedstawić na załączonym – podkreślmy: na razie tylko roboczym – schemacie.

22 Zmianę semantyczną w angielskim tłumaczy się następującym ciągiem skojarzeń: 'karawana orientalna' > 'tabor cygański' > 'wozy cygańskie' > 'kryty wóz' (por. tu Weekley 1921: 250).

Schemat przenikania nazwy karawany z Orientu do języków Europy:

(K = 'karawana'; Wt = 'wóz transportowy'; Wp = 'wóz pogrzebowy')

Jak widać z tego schematu, stpol. *karawan* 'karawana' jest w tej grupie wyrazowej jedynym ewentualnym kandydatem do statusu zapożyczenia bezpośredniego z języków orientalnych, ale biorąc pod uwagę, że polscy podróżnicy (np. dyplomaci i pielgrzymi) szli na południe przez Bałkany, trzeba się poważnie liczyć z możliwością zapożyczenia także tego wyrazu do polszczyzny z języków bałkańskich, przy czym formalnie najbliższa jest mu spośród wymienionych postać serbska i bośniacka.

5. Spojrzenie w przyszłość

Niniejsza prezentacja daleka jest od pełnego i całościowego ujęcia. Dla osiągnięcia go nie wystarczy tylko rozstrzygnąć, czy schemat w punkcie 4 jest poprawny, i uzupełnić go o współczesne europejskie wyrazy, jak pol. *caravan* ~ *karawan* 'samochód campingowy' (Mańczak-Wohlfeld 2010: 45), *caravanning* ~ *karawanning* 'podróżowanie samochodem campingowym' (ibid.) i *van*, które jest takim skróceniem < *caravan* jak *bus* < *omnibus*.

Poważniejszym zadaniem będzie niewątpliwie ustalenie wszystkich szczegółów slawistycznych, na przykład odpowiedź na pytanie, czy rozdział na dwa odrębne areały w grupie [3] jest poprawny. Pomijam tu także dokładniejszą analizę tła europejskiego języków w grupie [4]. Na przykład, być może istnieją rzeczywiste podstawy, żeby dla formy słoweńskiej przyjąć pośrednictwo niemieckie i włoskie, a pominać zupełnie milczeniem język francuski (zob. wyżej), ale nie jest to dla mnie w tej chwili jasne. W każdym razie drogi wędrówek tego wyrazu były różne

w różnych językach słowiańskich. Zwłaszcza w językach bałkańskich kwestie pośredniczenia mogą być szczególnie zakłócone²³.

Dla obrazu rzeczywiście holistycznego trzeba będzie ponadto ustalić pewną okoliczność pozornie czysto orientalistyczną. Otóż w języku perskim jako zapożyczenie arabskie odnotowano następujący wyraz:

[16] (ar. > pers.) „قاريوان *qārīwān* (?), A caravan (for P. [= Persian] كاروان) [= *kār(a)vān*]” (Steingass 1892: 947a).

Jak rozumieć ten pytajnik w nawiasie? Dlaczego zmieniono spółgłoskę w nagłosie z *k-* (-ك) na *q-* (-ق)? Pisownia przez *q-* jest nie do pogodzenia z turecką wymową palatalną. Zapis Steingassa przez *q-* nie jest przy tym hapaksem, ponieważ znajdujemy go także w innych źródłach, na przykład w XV-wiecznych zabytkach osmańskich obok *kārubān* poświadczony jest też właśnie *qārubān* (Pomorska 2013: 140). Być może u jego podstaw legła wtórna postać osm. **karavan* [7], a właściwie jej wariant alternacyjny **karyvan* (obie postacie są po turecku wymawiane *de facto* przez *q-*), czyli: pers. < ar. < osm. < pers. Wówczas zapis przez *q-* pośrednio wsparłby realność rekonstrukcji osm. **karavan* i przez to wzmocniłby możliwość wywiedzenia postaci serbskiej i bośniackiej w [3] z etymonu osmańskiego.

Na gruncie polonistycznym wypadnie jeszcze wytłumaczyć odmienną fonetykę XVIII- i XIX-wiecznych postaci *karaban* i *karabon* ‘karawan (pogrzebowy)’, o których piszą de Vincenz i Hentschel (s.v.). Tamże z powątpiewaniem wspomniane jest slangowe *kara(b)ona* ‘(große) Magd’ (1903). Tu nie wiem, jak rozumieć zapis *-(b)-*, bowiem ewentualna forma *karaona* nie wydaje się ze względu na rozziew całkiem realna w wymowie slangowej. Poza tym jednak (w odróżnieniu od obu autorów) skłonny byłbym widzieć w tym wyrazie prześmiewcze użycie nazwy karawanu pogrzebowego (z *-a* dodanym dla wyraźniejszego oznaczenia płci żeńskiej), jako wozu dużego, ciężkiego i powolnego, na kobietę o podobnych cechach, gdyż znane mi jest slangowe użycie wyrazu *perszeron* jako pogardliwego określenia kobiety otyłej i o szerokich biodrach (natomiast nie słyszałem nigdy formy żeńskiej **perszerona*; widać *karabona* poszło dalej w językowym usamodzielnieniu się).

23 Nie jest to oczywiście stwierdzenie nowatorskie. Tym niemniej można mieć nieraz wrażenie, że nigdy dość przypominania pewnych zasad. W odniesieniu do języków bałkańskich słusznie pisze Corinna Leschber (2011: 33 i n.) na przykładzie wędrówek orientalizmów: „In der etymologischen Forschung gilt das Prinzip der direkten Etymologie. [...] Lehnwege und Wortgeschichte können in den einzelnen Fällen erheblich voneinander abweichen, und sind zuweilen hochkomplex. [...] Das Rumänische hat nicht nur unmittelbar aus dem Türkischen Lehnwörter übernommen, sondern ebenfalls durch bulgarische, serbische und ukrainische Übermittlung. In einzelnen Fällen ist das Türkische die übermittelnde Sprache für Wörter, die zum Beispiel aus dem Persischen oder Arabischen stammen”. Nie ma najmniejszych wątpliwości, że w zakresie ustalania kanałów przenikania wyrazów orientalnych do języków słowiańskich i bałkańskich oraz ich dalszych wędrówek po Europie pozostało jeszcze wiele do zrobienia.

Do trzech elementów [10]–[12], które wyżej uznałem za pewne, wypadnie mi na koniec dodać w nawiązaniu do początkowych akapitów (punkt 1) tego artykułu jeszcze dwa punkty:

- [17] Ponieważ pewna ilość turcyzmów weszła do języków słowiańskich różnymi drogami, niekoniecznie bezpośrednio z języka osmańskotureckiego, nieraz także poprzez Europę Zachodnią, nie sposób mówić o tej grupie zapożyczeń, ograniczając się wyłącznie do turkologii i slawistyki, a pomijając dane z języków zachodnich. W zapowiedzi swojego słownika Wolfgang Schweickard (2011) nie zaprezentował niestety wśród haseł próbnych wyrazu tur. *kervan*, a domyślać się można, że dysponuje on materiałami obszerniejszymi i dokładniejszymi niż przytoczone tutaj. Nie ulega wątpliwości, że naprawdę dobry słownik orientalizmów w językach słowiańskich będzie musiał być zbudowany na takich samych lub bardzo podobnych zasadach metodologicznych co zapowiedziany słownik Schweickarda. Proste etymologie typu „słow. *x* < orient. *y*” dziś już nie wystarczają.
- [18] W obecnej fazie badań, w której trzeba się pochylić nad szczegółami i dążyć do zbudowania spójnych obrazów całościowych, współpraca slawistów z orientalistami będzie rzeczą absolutnie konieczną, a kształcenie slawistów z uwzględnieniem podstaw turkologii co najmniej wysoce pożądane²⁴.

Skróty

ang. – angielski; ar. – arabski; azerb. – azerbejdżański; bośn. – bośniacki; brus. – białoruski; bułg. – bułgarski; chorw. – chorwacki; cz. – czeski; dial. – dialektalny; fr. – francuski; gr. – grecki; hiszp. – hiszpański; kazach. – kazachski; kirg. – kirgiski; krymskotat. – krymskotatarski; niem. – niemiecki; nwniem. – nowo-wysoko-niemiecki; osm. – osmański; osm.-tur. – osmańskoturecki; pol. – polski; ros. – rosyjski; rum. – rumuński; sch. – serbochorwacki; serb. – serbski; ślc. – słowacki; słń. – słoweński; stpol. – staropolski; śrgniem. – średnio-górno-niemiecki; śwniem. – średnio-wysoko-niemiecki; uzb. – uzbecki; tat. – tatarski; tat.lit. – literacki język tatarski; tur. – turecki; ukr. – ukraiński; węg. – węgierski; wł. – włoski; wsp. – współczesny

24 Godzi się podkreślić, że byłby to w slawistyce nie tyle przewrót, co raczej nawrót, mianowicie do czasów, gdy slawistykę łączono z orientalistyką. I tak na przykład Lubomir Andrejczin, przystępując w 1936 roku do egzaminu doktorskiego w Krakowie, podjął decyzję, że jako wymagany podówczas tzw. przedmiot dodatkowy na doktoracie będzie zdawał filologię turecką, i egzamin ten – wraz z egzaminem głównym z filologii słowiańskiej – złożył na ocenę bardzo dobrą (Rusek 2002: 70).

Literatura

- BATTISTI C., ALESSIO G., 1968, *Dizionario etimologico italiano*, t. 1, Firenze.
- BLOCH O., VON WARTBURG W., 1989, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, wyd. 8, Paris.
- BUDAGOV L.Z., 1871, *Sravnitel'nyj slovar' turecko-tatarskich narečij*, Sankt-Peterburg.
- CONSIDINE J., 2015, *The treatment of pagoda in etymological dictionaries*, [w:] E. Mańczak-Wohlfeld, B. Podolak (red.), *Words and dictionaries*, Kraków, s. 87–96.
- CZARNECKI T., 2014, *Die deutschen Lehnwörter im Polnischen. Untersuchungen zur Chronologie und Geographie der Entlehnungen*, Warszawa.
- DAUZAT A., 1938, *Dictionnaire étymologique de la langue française, avec un supplément lexicologique et un supplément chronologique*, Paris.
- DRIMBA V., 2000, *Codex Comanicus. Édition diplomatique avec fac-similés*, București.
- GEORGIEV V.I. ET AL., 1979, *Bălgarski etimologičen rečnik*, t. 2, Sofija.
- HOLUB J. / KOPEČNY F., 1952, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha.
- KRÁLÍK L., 2015, *Stručný etymologický slovník slovenčiny*, Bratislava.
- LESCHBER C., 2011, *Lehnwege einiger Orientalismen und Wörter eurasischer Herkunft im Rumänischen und den sonstigen Balkansprachen*, „*Studia Etymologica Cracoviensia*” 16, s. 33–61.
- MACHEK V., 1968, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha.
- MAŃCZAK-WOHLFELD E., 2006, *Angielsko-polskie kontakty językowe*, Kraków.
- MAŃCZAK-WOHLFELD E., 2010, *Słownik zapożyczeń angielskich w polszczyźnie*, Warszawa.
- MEL'NYČUK O.S., 1985, *Etymolohičnyj slovnyk ukraïns'koï movy*, t. 2, Kyïv.
- ONIONS C.T., 1966, *The Oxford dictionary of English etymology*, Oxford.
- PISOWICZ A., 1985, *Origins of the New and Middle Persian phonological systems*, Kraków.
- POMORSKA M., 2013, *Materials for a historical dictionary of New Persian loanwords in Old Anatolian and Ottoman Turkish from the 13th to the 16th century*, Kraków.
- RADLOFF W., 1899, *Sravnitel'nyj slovar' turecko-tatarskich narečij*, t. 2, Sankt-Pietierburg.
- REJZEK J., 2015, *Český etymologický slovník*, Praha.
- ROCCHI L., 2007, *Ricerche sulla lingua osmanli del XVI secolo. Il corpus lessicale turco del manoscritto fiorentino di Filippo Argenti (1533)*, Wiesbaden.
- ROCCHI L., 2010, *The importance of Bernardino Pianzola's work for Turkish lexicography*, [w:] E. Mańczak-Wohlfeld, B. Podolak (red.), *Studies on the Turkic world*, Kraków, s. 95–105.
- ROCCHI L., 2011, *Il dizionario turco-ottomano di Arcangelo Carradori (1650)*, Trieste.
- ROLLET J., 1996, *Les turcismes en serbo-croate, bulgare, grec, roumain et hongrois*, Istanbul.
- RUBINČIK JU.A. ET AL., 1985, *Persidsko-russkij slovar'*, t. 2, Moskva.
- RUSEK J., 2002, *Lubomira Andrejczina z Krakowem związki serdeczne*, [w:] J. Rusek, W. Stępnia-Minczewska (red.), *Bułgarzy na Uniwersytecie Jagiellońskim w okresie międzywojennym*, Kraków, s. 65–78.
- SCHWEICKARD W., 2011, *Osmanismen in den europäischen Sprachen. Vorüberlegungen zu einem vergleichenden historischen Wörterbuch*, „*Lexicographica*” 27, s. 221–239.
- SEEBOLD E. (red.), 2011, *Kluge. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, wyd. 25, Berlin – Boston.
- SESŁ: F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 2, Kraków 1958–1965.
- SNOJ M., 2003, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana.

- STACHOWSKI M., 2000, *Das Wort Mammut in etymologischen Wörterbüchern*, „Folia Orientalia” 36, s. 301–314.
- STACHOWSKI S., 2014, *Słownik historyczno-etymologiczny turcyzmów w języku polskim*, Kraków.
- STEINGASS F., 1892, *A comprehensive Persian-English dictionary*, Beirut.
- ŠIPOVA E.N., 1976, *Slovař tjurkizmov v ruskom jazyke*, Alma-Ata.
- URBAN M., 2015, *The treatment of Turkic etymologies in English lexicography. Lexemes pertaining to material culture*, Kraków.
- DE VINCENZ A., HENTSCHEL G. (bez daty), *Das Wörterbuch der deutschen Lehnwörter in der polnischen Schrift- und Standardsprache*, Göttingen – Oldenburg, [on-line:] <http://diglib.bis.uni-oldenburg.de/bis-verlag/wdlp/> (dostęp: 10 III 2017).
- WEEKLEY E., 1921, *An etymological dictionary of modern English*, London.

**Polish *karawana* ‘caravan’ and *karawan* ‘hearse’ in the context
of other Slavonic and some West European languages**

Summary

The traditional Oriental etymology of Polish *karawana* ‘caravan’ seems to be self-evident and somewhat trivial. This author aims to show that the transmission channels from the Orient into both Slavonic and Western European languages are far more complex than previously thought.